

РОЛЬ США В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОБОРОННОГО СПІВТОВАРИСТВА

За підсумками Другої світової війни СРСР отримав в Європі значні територіальні надбання і наполягає на їх визнанні на міжнародному рівні. Отримання контролю над Східною, Центральною і Південною Європою розглядалося Москвою з позиції реалізації власних геополітичних інтересів. Досвід створення Заходом антибільшовицького «санітарний кордону» з країн Східної Європи в 1920–1930-х рр. був використаний Радянським Союзом в процесі створення дружніх політичних режимів вздовж західного кордону СРСР.

Політика Москви реалізовувалася всупереч геополітичним інтересам США, які визнали Європу пріоритетною зоною національних інтересів. Перехід з літа 1947 р. до прямої конфронтації між Заходом і СРСР логічно надав актуальності проблемі підвищення гарантій безпеки в Європі. Формальну можливість для цього надавала Статут ООН (ст. 51), який гарантує право на індивідуальну та колективну самооборону. Першим кроком у цьому напрямку стало утворення в 1947 р. оборонного союзу між Францією і Великобританією відповідно до положень Дюнкернського договору. Вказаний договір став важливим етапом на шляху до організації колективної оборони на основі Брюссельського пакту (1948) і Північно-Атлантичного пакту (1949).

Щоб зупинити радянську експансію США необхідно було підвищити конкурентоспроможність країн Західної Європи, що потребувало відродження їхньої економіки і оборонної сфери. Переозброєння європейських армій, яке було здійснено значною мірою шляхом поставок озброєнь і військових матеріалів зі США, заклало основу залежності країн Західної Європи від США у військово-технічній сфері, яке зберігається по сьогодні. У 1948 р. адміністрація Трумена вдається до реалі-

---

¹ Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

² Магістр Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

зації розробленого Дж. К. Маршаллом «Плану відновлення Європи». Реалізація Плану Маршалла сприяла створенню Організації Північноатлантичного договору (НАТО), а також започаткуванню європейського інтеграційного процесу, що призвів до створення Європейських співтовариств.

Ситуація навколо блокади Західного Берліна (1948 р.) продемонструвала, що трансатлантична єдність для країн Західної Європи є життєво необхідним елементом в сфері забезпечення безпеки. Тому головним засобом утримання контролю над Західною Європою на тривалу перспективу, на думку адміністрації Трумена, повинно було стати створення військово-політичного блоку за участю США і країн Західної Європи, включаючи Німеччину.

Висловивши готовність захищати Західну Європу, США водночас обумовили надання військової допомоги створенням європейцями власного оборонного союзу. Необхідність створення спільної армії усвідомлювалася і самими європейцями. Так, ще у 1944 і 1946 р. рух Опору визначив курс на розбудову Європейського Союзу як федерації, якій держави-члени передадуть частину суверенних прав в економічній, політичній і військовій сферах [15, с. 50–55].

22 січня 1948 р. Міністр закордонних справ Великобританії Е. Бевін озвучив перед Палатою громад ідею створення Західного Союзу, а вже 17 березня Великобританія, Франція і країни Бенілюксу підписали Брюссельський пакт. Більшість статей Пакту були присвячені співробітництву в економічній, соціальній та культурній сферах, однак справжнє призначення договору розкривалося в положеннях, які передбачали зобов'язання держав-учасниць в рамках колективної оборони проти можливого агресора (насамперед СРСР) в Європі.

Празькі події (політична криза 1948 р.) змусили США переглянути своє ставлення до Брюссельського пакту, надавши Вашингтону підстави взяти на себе офіційне зобов'язання відігравати ключову роль у захисті Європи. Учасники Дюнкернського договору в свою чергу усвідомили, що його антинімецьке спрямування втратило актуальність, а тому він є недостатнім для забезпечення безпеки Західної Європи [7, с. 134–136, 155]. Розпочати переговори зі створення Північноатлантичного блоку США змогли лише після відмови від політики ізоляціонізму. В умовах зростання напруженості в Європі, а також блокування Радянським Союзом роботи Ради Безпеки ООН [1], США усвідомлюють необхідність

участі в колективних зусиллях по підтриманню безпеки спільно з країнами Західної Європи. В результаті в Конгрес США було внесено низку проектів резолюцій щодо посилення міжнародної організації безпеки, які включали пропозиції щодо федералізації Західної Європи і створення Сполучених Штатів Європи; створення світового уряду і міжнародної армії; скасування права вето в питаннях покарання агресора; пропозиції щодо роззброєння, а також розробку нової редакції Статуту ООН [11]. Однак, оскільки ці проекти було важко реалізувати у короткостроковій перспективі, американська адміністрація підтримала пропозиції сенатора А. Ванденберга і заступника державного секретаря Р. Ловетта щодо визначення правових підстав для приєднання США до Західноєвропейського союзу з метою співпраці в сфері безпеки і оборони. 11 червня 1948 р. резолюція № 239 [12] (резолюція Ванденберга) була прийнята Сенатом, ознаменувавши собою відхід від традиційної для США зовнішньої політики ізоляціонізму і стала першим кроком на шляху до формування блокової стратегії [9, с. 259].

У 1948 р. в Гаазі було проведено Конгрес Європи, який прийняв програму об'єднання Європи, викладену в «Європейському маніфесті» і «Посланні до європейців». Відповідно до рекомендацій Конгресу 5 травня 1949 р. була створена Рада Європи. Паралельно 4 квітня 1949 р. 12 держав Європи і Північної Америки, незважаючи на різкий протест СРСР, підписують Вашингтонський договір про НАТО.

Попри те, що первісно європейський і євроатлантичний об'єднавчі процеси базувалися на інтеграції у військовій сфері, у значній частині політиків і експертів було інше бачення пріоритетів: військовий альянс необхідний, але є другорядним щодо економічних задач відновлення Європи.

Підтримавши ідею створення Ради Європи, лідери французької дипломатії Ж. Бідо, Р. Шуман, Р. Плевен, Ж. Моне одночасно висловилися на користь більш тісної інтеграції. У 1949 р. М. Дебре опублікував «Проект Пакту про Союз європейських держав», в якому закликав створити потужні наднаціональні інститути, аби забезпечити Союзу справжню ефективність. Вказаний проект зокрема передбачав передачу державами-учасницями Союзу свої повноважень для вирішення завдань по забезпеченню оборони; зовнішня політика держав-членів мала «об'єднуватися координацією» [13, с. 81]. Однак, через позицію Великої Британії федералісти вимушені були відмовитися від плану побудови європейської

федерації на користь концепції одночасної інтеграції в економічній і політичній сферах.

Об'єднання країн Західної Європи було започатковано Декларацією Р. Шумана (1950 р.) і підписанням у 1951 р. країнами Бенілюксу, Італією, ФРН і Францією Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі [14, с. 85–86]. Цей процес передбачав утворення європейської федерації як кінцеву мету. Відповідно до проголошеної мети концепція розбудови об'єднаної Європи мала включати не тільки економічну, але й військову та політичну складові.

Ідею створення «європейської армії», яка б включала німецькі військові з'єднання, У. Черчилль оприлюднив 11 серпня 1950 р. на сесії асамблеї Ради Європи. Вказана пропозиція увійшла в резолюцію консультативної асамблеї Ради Європи «про негайне створення об'єднаної європейської армії», яка повинна бути інтегрована з армією Північно-Атлантичного альянсу, і включати німецькі військові з'єднання [5, с. 207].

До створення європейської армії спонукала ініціатива США (вересень 1950 р.), відповідно до якої збільшення американських сил, розміщених в Європі, і призначення верховного головнокомандувача військами НАТО ставилися в залежність від згоди на включення в НАТО десяти західнонімецьких дивізій, які б знаходилися під контролем об'єднаного командування Альянсу. У розпал обговорень деталей участі Західної Німеччини в створенні системи західноєвропейської оборони Франція виступила з альтернативним варіантом вирішення проблеми переозброєння Німеччини. 24 жовтня 1950 р. прем'єр-міністр Франції Р. Плевен представив план створення «європейської армії», що складається з невеликих національних підрозділів, об'єднаних в більш великі змішані формування і пов'язаної з політичними інститутами об'єднаної Європи. У такий спосіб Франція прагнула не допустити відродження німецької військової могутності. Взавши за зразок Європейське співтовариство вугілля і сталі, Р. Плевен задумав створити Європейське оборонне співтовариство (ЄОС) [8]. Успіх реалізації цієї ініціативи значною мірою залежав від участі в ньому Великобританії.

Однак, саме з боку Великобританії «план Плевена» зазнав найбільшої критики: британські військові відзначали повну військову непрактичність французького пропозиції [3, с. 48–49]. Як наслідок, Великобританія відмовилася взяти участь в переговорах щодо створення «європейської армії». США спочатку також мали сумніви стосовно життєздатності

цього проекту, обумовивши надання у майбутньому військової і економічної допомоги успіхами його реалізації [2, с. 124].

Однак, тягар виконання зобов'язань з переозброєння власної армії в рамках зміцнення НАТО, сприяв виробленню більш позитивного ставлення Лондона до співробітництва європейських країн в області оборони.

Неприйнятні для європейців ультимативні вимоги Бонна щодо членства Західної Німеччини в НАТО спонукали їх надати підтримку створенню ЄОС. Важливу роль в цьому процесі зіграла підтримка даного проекту з боку США, які розглядали ЄОС як інструмент для реінтеграції Західної Німеччини в Європу. Важливого значення для просування «плану Плевена» мала його підтримка, починаючи з 1951 р., верховним головнокомандувачем ОЗС НАТО в Європі генералом Д. Ейзенхауером. У вересні 1951 р. міністри закордонних справ США, Великобританії і Франції провели в Вашингтоні конференцію, під час якої висловили офіційну підтримку створенню ЄОС за участю Західної Німеччини.

Повернення у жовтні 1951 р. У. Черчилля на посаду прем'єр-міністра призвело до чергової корекції курсу Лондона щодо ЄОС. У листопаді 1951 р. Міністерство оборони Великобританії підготувало секретний звіт, в якому аналізувалися позитивні і негативні наслідки від створення ЄОС та участі в ньому Лондона [10]. За результатами його аналізу представники Великобританії на сесії Ради НАТО в Римі та на асамблеї Ради Європи в Страсбурзі підтвердили відданість Вашингтонській декларації про підтримку і можливу співпрацю Великобританії з ЄОС, що, однак, не передбачало участі британських з'єднань в ЄОС. Таким чином, Великобританії, з одного боку, підтримувала зусиллям країн-учасниць Паризьких переговорів, а з другого – ухилялася від того, щоб самій бути втягнутою в ЄОС.

Починаючи з вересня 1951 р. США намагалися прискорити хід переговорів щодо створення «європейської армії», в якій бачили гарантію швидкого нарощування чисельності об'єднаних збройних сил НАТО з використанням західнонімецького військового потенціалу. На засіданні 18 лютого 1952 р. Рада НАТО констатувала, що, по-перше, принципи, покладені в основу Договору про ЄОС, відповідають інтересам членів НАТО; по-друге, виходячи з того, що НАТО і ЄОС мають спільну мету: посилення захисту Євроатлантичного регіону, вони повинні взяти на себе взаємні зобов'язання щодо забезпечення безпеки членів обох організацій; по-третє, НАТО і ЄОС повинні зміцнювати один одного.

Проект Договору про ЄОС зазнав значних змін під час роботи Паризької конференції. Основні нарікання до тексту проекту Договору надходили з Парижу. Францію не влаштовувало те, що Великобританія залишалася осторонь процесу формування європейської армії, тоді як французькі збройні сили, за винятком колоніальних військ, входили до її складу. Це суттєво ускладнювало реалізацію Францією колоніальної політики. В результаті Національні збори рекомендували уряду підписати Договір про ЄОС, але з двадцятьма застереженнями.

27 травня 1952 р. під час роботи Паризької конференції міністри закордонних справ Франції, ФРН, Італії і Бенілюксу підписали Договір про створення ЄОС [4]. Підписання Договору стало можливим після підписання напередодні (26 травня 1952 р.) Боннського договору між США, Великобританією, Францією і ФРН, який замінив Окупаційний статут. Боннський договір відміняв окупаційний статут ФРН, надавав німецькому уряду «повноту влади» у внутрішній і зовнішній політиці, скасовував ряд обмежень у розвитку воєнної економіки, легалізував створення армії і передбачав участь ФРН в ЄОС. Договір підлягав ратифікації парламентами держав-учасниць і мав набути чинності одночасно з Паризьким договором. У Договорі було передбачено, що ЄОС набуде статусу міжнародної організації наднаціонального характеру, яка матиме спільні керівні установи, збройні сили та бюджет. Статті 2 і 5 Договору передбачали, що створювана «європейська армія» діятиме «в рамках НАТО і в тісній співпраці з нею». Ніякі інші військові формування, за винятком жандармерії для підтримання внутрішнього порядку, створювати не дозволялося. При цьому якщо Франція, Італія і країни Бенілюксу могли – хоча і з деякими умовами – мати певний контингент під національним командуванням, то ФРН повинна була повністю підпорядкувати всі свої війська об'єднаному командуванню. Реально самостійність «Європейської армії» була незначною, оскільки збройні сили ЄОС мали увійти до складу військ НАТО і підпорядковуватися Верховному головнокомандувачу Об'єднаними військовими силами НАТО в Європі. Разом з договором про створення ЄОС був підписаний ряд документів, в тому числі договір між Великобританією і ЄОС про взаємну військову допомогу. Підписання Договору про ЄОС безумовно було важливим кроком на шляху до воєнної інтеграції, однак важко не помітити й недоліки створюваного союзу: поза його межами опинилися Великобританія та «флангові країни» Північної і Південної Європи, що послаблювало його оборонний потенціал.

Успіх з підписанням Договору про ЄОС надихнув його авторів на розробку Договору про заснування Європейського політичного співтовариства (далі – ЄПС) як основи Європейської федерації [15, с. 61–63]. Було створено спеціальну «Асамблею ad hoc» для розробки проекту Договору про ЄПС, до якої увійшли Асамблея ЄОВС у повному складі і 13 спостерігачів від Великої Британії, Туреччини, Греції, Швеції, Ісландії, Данії, Норвегії. Проект Договору був оприлюднений у Страсбурзі 10 березня 1953 р.

Однак, в процесі політичної інтеграції одразу виникли обставини, які ускладнювали перспективи його успішного завершення. Передусім йдеться про положення, яке передбачало можливість участі в цьому процесі не лише держав-членів ДЄОВС, але й інших країн Ради Європи, зокрема Туреччини і Греції, які набули членства в НАТО. Іншою проблемою був колоніальний характер Франції, Великої Британії і Бельгії. Не вирішивши проблему зі своїми заморськими територіями, ці держави не могли повноцінно брати участь у європейському інтеграційному процесі в політичній сфері.

15 квітня 1954 р. президента Ейзенхауера в спеціальному посланні прем'єр-міністрам держав-учасниць ЄОС висловив «переконання», що «західноєвропейські країни, яких це стосується, швидко підуть до створення європейської спільноти шляхом ратифікації договору про Європейський оборонний співтовариство». Однак, попри підписання ДЄОС уряд Франції не поспішав виносити питання про його ратифікацію, оскільки більшість французів (57%) вважали, що збройні сили Німеччини представляють загрозу для Франції [6]. Крім того Париж обумовив підписання додаткових протоколів позитивним вирішенням питання про збереження цілісності Французького союзу і отриманням гарантій з боку Великобританії та США. Під час Брюсельської наради держав – членів ЄОС (19–22 серпня 1954 р.) французький прем'єр-міністр П. Мендес-Франс запропонував внести поправки до Паризького договору, які були розраховані на те, щоб зробити його більш «прийнятним» для Національних зборів Франції. У відповідь Сполучені Штати посилили тиск на Францію: державний секретар Даллес направив П. Мендес-Франсу послання, в якому погрожував здійснювати європейську політику без Франції, якщо вона не ратифікує Паризький договір. У підсумку Нарада відхилила усі французькі поправки.

30 серпня 1954 р в Національних зборах Франції пройшло голосування по Паризьким угодами, яке закінчилося провалом ратифікації. Виникли проблеми із ратифікацією ДЄОС і в Італії, уряд якої так і не зміг домогтися ратифікації Паризького договору парламентом.

Однак, необхідність інтеграції у військово-політичне євроатлантичне співробітництво ФРН, спонукали США і країни Західної Європи шукати вихід з ситуації, що склалася. У підсумку 23 жовтня 1954 р. були підписано Паризькі угоди, ключові з яких оформили скасування окупаційного режиму в ФРН; 2) створення Великобританією, Францією, Італією, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом і ФРН в рамках НАТО військово-політичного Західноєвропейського союзу на базі зміненого і доповненого Брюссельського пакту 1948 р.; приєднання ФРН до Північноатлантичного пакту.

Ратифікація державами-учасниками Паризьких угод і набуття ними чинності 5 травня 1955 р. засвідчило, що основною причиною провалу проекту ДЄОС стала неготовність Франції до створення на федеративних засадах об'єднаної Європи. Конфедеративна структура НАТО хоча і вела до посилення американського контролю над збройними силами європейських країн, дозволяла Франції, по-перше, зберегти цілісність армії, необхідної для продовження колоніальної політики, по-друге, забезпечувала формальну рівність з Великобританією, по-третє, забезпечувала британські та американські гарантії щодо стримування впливу Німеччини в об'єднаній Європі.

Література:

1. Congressional Record. Proceedings and Debates of the 79th-82nd Congresses. Washington, D. C.: US Governmental Printing Office, 1948. Vol. 94. Pt. 6. p. 7793–7794.
2. David Clay Large, *Germans to the Front: West-German Rearmament in the Adenauer Era* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1996).
3. Dockrill S. Britain's Policy for West German Rearmament, 1950–1955. Cambridge, N. Y., 1991. P.48–49.
4. European Defense Community Treaty <http://aei.pitt.edu/5201/1/5201.pdf>.
5. Foreign Relations of the United States (FRUS). 1950. Vol. 3. Western Europe. Wash., 1977.
6. Jarkko Tuominen, The European Defence Community 1950–1954, The Second uneasy step towards the United States of Europe, <http://www.valt.helsinki.fi/kvtok/1997/3181.htm>.

7. Svik P. The Czechoslovak Factor in Western Alliance Building, 1945–1948 // *Journal of Cold War Studies* 18:1 (Winter 2016): P. 133–160.

8. Treaty Constituting the European Defense Community
<http://aei.pitt.edu/5201/1/5201.pdf>

9. Truman H. *Memoirs of Harry S. Truman*. Bunray Suffolk: Hodder and Stoughton, 1956. Vol. 2. Years of Trial and Hope, 1946–1953. – 594 p.

10. Türker M. Ari The European Defence Community in the U. S. Foreign Policy Context // <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/6.-TurkerAri.pdf>

11. Vandenberg A. H., Jr. *The Private Papers of Senator Vandenberg*. Boston: Houghton Mifflin Cambridge, 1952. – 599 p.

12. Vandenberg Resolution. Senate Resolution 239, Eightieth Congress // *A Decade of American Foreign Policy. Basic Documents 1941–1949*. Washington, D. C.: United States Government Print Office, 1950. – 1381 p.

13. Европа: проблемы интеграции и развития : монография в 2-х т. – Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. – Ч. 1. Кол. авт. / под общ. ред. О. А. Колобова. – Н. Новгород : ФМО/ИСИ НИГУ; Изд-во АГПИ им. А. П. Гайдара, 2008.

14. Яковюк І. Історичні передумови і основні етапи європейської інтеграції // *Вісн. Акад. правов. наук України*. №4 (35). – Х. : Право, 2003. – С. 82–92.

15. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.11. – Харків, 2014. – 760 с.